

Золотий жук

Едгар Аллан По

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Бон-Бон

Quand un bon vin meuble mon estomac

Je suis plus savant que Balzac —

Plus sage que Pibrac;

Mon bras seul faisant l'attaque

De la nation Cosaque,

La mettroit au sac;

De Charon je passerois le lac

En dormant dans son bac;

J'irois au fier Eac,

Sans que mon coeur fît tic ni tac,

Présenter du tabac.

French Vaudeville 106

Те, що П'єр Бон-Бон був ресторатором неабиякої кваліфікації, гадаю, не зможе спростувати жоден із відвідувачів, котрі вчашали в період володарювання... у маленьке Café cul-de-sac Le Febvre (фр. кафе у глухому закуті Ле-Февр) у Руані. Але те, що П'єр Бон-Бон був не менш тямущим у філософії того часу, також, гадаю, не викличе жодних заперечень. Його *râtés à la fois* (фр. гусячі паштети), без сумніву, були бездоганними, але яке перо могло б гідно описати його есеї *sur la Nature* (фр. про природу); його міркування *sur l'Ame* (фр. про душу); його думки *sur l'Esprit* (фр. про розум)? Якщо його *omelette s* (фр. омлети) та його *fricandeaux* (фр. фрікандо — м'ясо, нашпиговане салом) були понад усяку хвалу, то будь-який літератор того часу готовий був дати вдвічі більше за одну «*Idée de Bon-Bon*» (фр. ідею Бон-Бона), аніж за всі ідеї інших учених. Бон-Бон нишпорив у всіх бібліотеках — як ніхто інший; прочитав більше, ніж абихто міг навіть помислити прочитати; зрозумів більше, ніж інший міг бодай припустити; і хоча він процвітав у своєму ремеслі та хоча знаходились такі автори в

Руані, котрі стверджували, що його dicta (лат. вислови) не вирізнялись ані академічною чистотою, ні ліцейською глибиною — хоча, підкреслюю, його доктрини і не були надбанням пересічного розуму, це не означало, що вони були незрозумілі. На мою думку, це відбувалось тому, що його афоризми були надто очевидними — тому так багато людей і вважали їх незбагненими. Саме Бон-Бону (та це лише між нами!) — тож саме Бон-Бону Кант завдячує своєю метафізикою. Звісно ж, перший із них далеко не був прихильником Платона, ні, строго кажучи, послідовником Арістотеля — і не марнував, немов сучасний Лейбніц, дорогоцінні години, котрі міг би присвятити виготовленню *fricassée* (фр. фрікасе — рагу з м'яса чи птиці) чи, *facili gradu* (лат. з легкістю, прим. Е. По) — аналізу своїх відчуттів, легковажно намагаючись примирити непіддатливі олії та рідини етичних дискусій.

Зовсім ні! Бон-Бон був іонійцем — але водночас й представником італійської філософської школи. Він мислив *à priori* (лат. апіорі, заздалегідь, виходячи з попереднього досвіду, індуктивно) — і мислив *à posteriori* (лат. «з наступного», виходячи з наступного досвіду, дедуктивно). Його ідеї були вроджені — або ж навпаки. Він вірив у Георгія Трапезундського — і вірив у Бессаріона. Бон-Бон був яскраво вираженим... Бон-Боністом!

Я вже говорив про філософа як про *restaurateur* (фр. ресторатора). Але я би не хотів, аби хтось із моїх друзів подумав, що, виконуючи успадковані ним обов'язки, наш герой прагнув гідної оцінки своєї значимості. Зовсім ні. Неможливо сказати, яким із видів діяльності він пишався більше. На його думку, інтелект тісно пов'язаний з роботою шлунка. І, здається, він не надто розходився у думках із китайцями, котрі твердили, що душа знаходиться в черевній порожнині. Греки, безумовно, були праві, вважав він, коли одним і тим самим словом позначали і розум, і діафрагму (Фр. *νε* (грец.). — Прим. Е. По.)

У нашого філософа були й інші слабкості — але навряд чи вони варті нашого серйозного дослідження. Наприклад, є немало людей невичерпної глибини, котрі при цьому заглядають у пляшку. Але чи таке зацікавлення є безпосередньою спонукою чи вагомим доказом такої глибини — питання дражливе. Бон-Бон, наскільки мені відомо, не вважав це питання вартим детального дослідження — не вважаю і я. Однак не слід думати, що наш *restaurateur*, маючи схильність, таку класичну, здатний втратити свою суто інтуїтивну проникливість, зазвичай притаманну як його *essays*, так і *omelettes*. На самоті певну годину було відведено для *Vin de Bourgogne* (фр. бургундського вина; тут і далі — сорти та назви вин), але знаходились моменти і для *Côtes du Rhone* (червоного сухого вина). Для нього *Sauterne* співвідносився з *Médoc*, як Катулл — із Гомером. Він вправлявся у силогізмах, сьорбаючи *St. P éray*, але вів дискусію, попиваючи *Clos d e Vougeot* — і спростовував теорію в потоці *Chambertin*. Було би добре, якби він керувався таким самим блискавичним відчуттям доречності й у своїх торгових схильностях, про які я згадував раніше — але, на жаль, це було не так. Правду кажучи, ця особливість філософічного розуму Бон-Бона з часом лише поглиблювалася і почала набирати схильності до містицизму, набуваючи відтінку *diabler ie* (фр. чортівні) його улюблених німецьких авторів.

У період описуваних нами подій увійти в *Café c ul-de-sac Le Febvre* було рівнозначно тому, як увійти у свята святих генія. А Бон-Бон генієм був. Не знайшлося б у Руані жодного *sous-cuisinier* (фр. кухарчука), котрий не сказав би вам, що Бон-Бон — геній.

Навіть його кішка знала це і не дозволяла собі змахувати хвостом у присутності цієї людини-генія. Його великий пес-водолаз також був ознайомлений з цим фактом, і при наближенні хазяїна всіляко демонстрував почуття власної неповноцінності бездоганною виправкою, притисканням вух, опусканням нижньої щелепи —

словом, усім, що не зовсім гідне собаки. Можливо, багато в чому усі ці вияви поваги були спричинені самою зовнішністю метафізика. Поважний зовнішній вигляд, змушений я сказати, багато важить навіть для тварини; а в зовнішності нашого *restaurateur*, мушу я визнати, було багато чого, щоб вразити уяву чотирилапих. У зовнішності «маленьких геніїв» є — якщо я можу дозволити собі таке двозначне висловлювання — якась особлива велич, тобто те, що не може бути створене самою лише фізичною масою. Бо хоча наш Бон-Бон був на зріст заледве три фути, й хоча голова його була сміховинно маленька — не можна уповні передати округлість його черева, не уживши слова «пишнота», що межує з величчю. У розмірах черева і люди, і тварини вбачали найбільше надбання Бон-Бона — бо масштабність його черева видавались гідним вмістилищем для його безсмертної душі.

Я міг би — якби захотів — розводитися про його *habillement* (фр. одяг) та інші подробиці зовнішності метафізика. Я міг би натякнути, що волосся нашого героя було коротко підстрижене й акуратно зачесане на чоло, а голову вінчала конічної форми біла фланелева шапочка з китицями — горохового ж кольору камзол йшов урозріз зі звичним вбранням *restaurateur* тих часів; і що рукави були дещо пишніші, ніж дозволяла тогочасна мода; і що манжети були обшиті, — що було дещо незвичним у той варварський період — не тією самою тканиною, що й усе одіяння, а оздоблені химерно строкатим генуезьким оксамитом; і що його кімнатні черевики-човники, вигадливо прикрашені філігранню, були яскраво-пурпуровими і їх можна було би прийняти за виготовлені в Японії, якби не витончено загострені носики, блискучі вкраплення з гарусу та гаптування — і що його бриджі пошиті з жовтої атласної тканини під назвою «*aimable*» (ф р. приємний); і що його лазурно-синій плащ, котрий радше нагадував халат, щедро прикрашений малиновими візерунками, спадав хвилями з його

плечей, мов ранковий туман — і все це tout ensemble (фр. разом) породило знамениті слова Benevenuta (іт. Бенвенути) Improvisatrice (іт. імпровізаторки) з Флоренції: «Важко сказати, чи був П'єр Бон-Бон райською пташкою — чи самим Раєм, доведеним до досконалості. Звісно, я міг би розводитися про всі ці речі, якби захотів — але утримаюся, бо полишу суто особистісні подробиці історикам-романістам — нехай вони опускаються до буденної буденщини.

* * *

Я вже згадував, що увійти в Café cul-de-sac Le Febvre було рівнозначно тому, як увійти у свята святих генія — але лише геній зміг би належним чином оцінити достоїнства храму. Перед входом, виконуючи роль вивіски, звисав солідний фоліант, на одному боці якого була зображена пляшка, а на зворотному — pâté (фр. паштет). На корінці виднілися великі букви: «Oeuvres de Bon-Bon». (фр. «Твори Бон-Бона»). Так делікатно й алегорично натякалося на двоякість занять власника.

Щойно відвідувачі переступали поріг будівлі, їхнім очам відкривався весь її внутрішній вигляд. Довга, низька кімната у стародавньому стилі була єдиним приміщенням, з якого складалось Café. В кутку стояло ліжко метафізика. Безліч завіс, разом із балдахіном à la Grecque (фр. в грецькому стилі) надавали приміщенню водночас і класичного, і затишного вигляду. В протилежному — по діагоналі — кутку об'єдналися в дружню сімейну спільноту кухонні начиння та bibliothèque. На столику мирно стояло блюдо полеміки. Тут же знаходилась повна духовка найновішої етики; там — казанок із duodecimo mela nges (тут: з мішаниною усього потроху в дванадцятку аркуша). Томи з основами німецької моралі стояли пліч-о-пліч із решіткою для смаження м'яса; виделку для перевертання тостів легко можна було знайти поруч із Евсебієм; Платон невимушено напівлежав у

сковорідці; сучасні манускрипти були купою нанизані на шампур.

Можна сказати, що в усіх інших відношеннях Café de Bon-Bon мало чим відрізнялося від звичайних ресторанів того часу. Навпроти входу з'яв отвір каміна. Справа від вогнища красувався відкритий буфет, в якому вишикувалась загрозлива кількість пляшок із етикетками.

Саме тут, в опівнічну пору однієї студеної зимової ночі... року, наш П'єр Бон-Бон, вислухавши зауваження своїх сусідів з приводу своєї своєрідної схильності, — отож, вищезгаданий П'єр Бон-Бон, виштовхавши всіх геть зі свого будинку та лаючись на всі заставки, зачинив за ними двері, і, будучи не в надто погідному настрої, поринув в обійми зручного шкіряного крісла, споглядаючи вогонь з палаючими в'язанками хмизу.

Була одна з тих жажливих ночей, котрі випадають лише раз чи двічі на століття. Люто сніжило, і будинок здригався від поривів вітру, котрий, проникаючи в щілини у стінах і безцеремонно продираючись крізь комин, безжально шарпав завіси на ліжку філософа та вносив безлад у «безпаштетні» сковорідки та полишені папери. Величезний фоліант вивіски, що дико розгойдувався при вході, відданий на поталу вітрам, зловісно поскрипував під стогони своєї міцної дубової підпірки.

* * *

Тож далеко не в погідному настрої наш філософ присунув крісло до звичного місця перед вогнищем. Того дня відбулося багато сум'ятливих подій, котрі порушили безтурботний плин його звичних розмірковувань. Намагаючись приготувати *des oeufs à la Princesse* (фр. окату яєчню а-ля принцеса), він випадково створив *omelette à la Reine*; (фр. омлет а-ля королева); відкриття нового етичного постулату було порушене через перекинуте тушковане м'ясо, і вкотре (але не востаннє) його плани були зірвані в момент доведення до логічного завершення чергової угоди, укладення яких

завжди так тішило його. Він раз по раз дратувався, відволікаючись на всі ці незлічимі халепи; не слід також забувати про певну тривожну нервозність, яку викликає шаленство подібної ночі. Свистом прикликавши до себе великого чорного пса-водолаза, про якого ми вже згадували, й сторожко влаштувавшись у кріслі, філософ не міг не обвести тривожним та втомленим поглядом віддалені куточки свого житла, невблаганну темряву яких лише частково могло розсіяти червонясте світло каміна. Завершивши огляд, суть котрого не зовсім була зрозуміла навіть для нього самого, філософ підсунув столик, завалений книгами й паперами, ближче до свого крісла, і невдовзі його увага цілком була поглинута правкою товстелезного рукопису, призначеного до публікації на завтра.

* * *

Упродовж кількох хвилин він був цілковито поглинутий роботою, аж раптом у кімнаті плаксивий голос прошепотів: «Я не поспішаю, мсьє Бон-Бон!»

— От, чорт! — вигукнув наш герой, схоплюючись на ноги, перекидаючи столик і здивовано роззираючись довкола.

— Він самий, — спокійно підтвердив голос.

— Він самий... Хто це «він самий»? Як ви сюди потрапили? — зарепетував метафізик, і тут його погляд упав на щось, що лежало на ліжку, витягнувшись на всю довжину.

— Тож я й кажу, — озвався незваний гість, не звертаючи жодної уваги на зливу запитань, — кажу, що зовсім не поспішаю, і що справа, через яку я насмілюся сюди завітати, не така вже й нагальна — словом, я цілком можу зачекати, поки ви завершите свою експозицію.

— Експозицію? Але звідкіля ви знаєте..? Як вам стало відомо, що я працюю над експозицією? Боже ж мій!

— Тихіше! — озвався гість моторошним шепотом, і, швидко підвівшись із ліжка, зробив крок назустріч нашому героєві, від чого залізний ліхтар під стелею хитнувся убік.

Подив нашого філософа не завадив йому детально роздивитися одяг та зовнішність прибульця. Лінії його фігури, украй худі та водночас надзвичайно високої, до найменших штрихів підкреслювалися потертим костюмом із чорного сукна, котрий щільно облягав фігуру і був зшитий за модою минулого століття. Вочевидь, одязі були скроєні для особи значно нижчої, аніж теперішній їх власник. Щиколотки та зап'ястя виступали з одягу на кілька дюймів. Пара блискучих пряжок на черевиках справляла оманливе враження, вирізняючись з-поміж убогості інших деталей одягу. Голова його була цілковито лиса, окрім потилиці, з якої звисав queue (фр. хвостик) чималої довжини. Зелені окуляри з опуклими скельцями захищали його очі від світла, водночас не даючи змоги нашому героєві роздивитися їх колір та форму. На суб'єкті не було й сліду сорочки, але біла краватка, доволі брудна, була ретельно обв'язана навколо шиї, і кінці її, що спадали чітко один на другий, справляли враження (хоча я би не насмівився сказати, що навмисне) духовної особи. А й справді, багато інших штрихів у зовнішності та манері триматися могли би наштовхнути на подібну думку. За лівим вухом гість носив, згідно з тогочасною модою, прийнятою серед кліриків, інструмент, що нагадував *stylus* (античний стилос, паличку для письма) древніх. У нагрудній кишені сюртука виднівся маленький чорний томик, скріплений двома залізними застібками. Ця книга — випадково чи ні — була повернена до спостерігача таким чином, щоб можна було прочитати напис «*Rituel Ca tholique*» (фр. «Католицький требник»), виконаний білим по чорному. Фізіономія прибульця була напрочуд похмурою — ще й мертвотно-блідою. Чоло високе, помережане глибокими зморшками роздумів. Кутики рота опущені з виразом

найсмирненнішої покірності. Гість склав руки, зробив крок назустріч нашому герою, глибоко зітхнув, супроводжуючи це таким виразом граничної святості, яка не могла не прихилити до себе. Залишки гніву полишили нашого метафізика, коли він, завершивши огляд особи візитера, сердечно потис гостеві руку і підвів до крісла.

Але було би великою помилкою приписати таку миттєву зміну настрою філософа одній з тих причин, які природно могли би мати тут вплив. Звісно ж, П'єр Бон-Бон — наскільки я здатний зрозуміти його характер — був не з тих, кого могла ввести в оману показна гречність. Неможливо припустити, щоби такий тонкий спостерігач людей та речей з першого погляду не зміг розкусити справжній характер суб'єкта, який так безцеремонно намірився скористатися гостинністю. На завершення додаю, що будова ніг гостя була також доволі незвична; на голові він із легкістю утримував немисливо високий капелюх; бриджі були неймовірно роздуті ззаду, а вібрація фалд його сюртука була дуже помітна. Тож посудіть самі, з яким задоволенням наш герой умить опинився у товаристві персони, до якої в усі часи відчував беззастережну повагу. Однак він був неабияким дипломатом, щоб хоч найменшим натяком видати свої підозри щодо справжнього стану справ. Не в його звичці було демонструвати, що він цілком свідомий виявленої йому несподіваної честі, але, якби вдалося втягнути гостя в розмову з метою з'ясувати певні етичні моменти, котрі могли би знайти своє відображення в підготовленому до друку творі, просвітити людство і, водночас, обезсмертити самого автора — ідеї, якими, додаю би я, гість, завдяки своєму віку та загальноповідомій досвідченості в питаннях моралі, цілком міг би поділитися.

Спонукуваний такими просвітницькими мотивами, наш герой запросив гостя присісти, а сам тим часом скористався нагодою, щоби підкинути кілька в'язанок хмизу у вогонь та поставити на знову піднятий столик кілька пляшок Mous seux (фр. ігристого).

Швидко завершивши усі ці маніпуляції, він присунув крісло, сівши *vis-à-vis* (фр. навпроти) до свого компаньйона, і вичекав, поки той не розпочне розмову. Але навіть найретельніше продумані плани часто зриваються у момент їх реалізації — так і наш *restaurateur* був цілковито спантеличений першими ж словами гостя.

— Бачу, що ви мене знаєте, Бон-Боне, — озвався той. — Ха! Ха! Ха! Хе! Хе! Хе! Хе! Xi! Xi! Xi! Хо! Хо! Хо! Ху! Ху! Ху! — і диявол, одразу відкинувши свою показну святість, широко роззявив — від вуха до вуха — пащу, продемонструвавши частокіл нерівних, схожих на ікла зубів, і, відкинувши голову, залився довгим, голосним, зловісним та нестримним сміхом, а чорний пес, що лежав поруч із його ногою, вторуючи, з готовністю приєднався до нього; смугаста кішка відскочила в найдавший куток кімнати і там, настовбурчившись, дико заверещала.

Наш же філософ, котрий був надто світською людиною, аби гавкотливо сміятися, буцім собака, чи вереском виявляти свій переляк, як кішка, повівся інакше. Слід визнати, що він таки відчув легкий подив, побачивши, як літери книги, що стирчала з кишені прибульця, і складали напис «*Rituel Cath olique*» (фр. «Католицький требник»), миттєво змінили колір та значення і за кілька секунд на їх місці вже палали червоним слова «*Regître des Condamnés*» (фр. «Реєстр засуджених»). Цією дивовижною обставиною і можна пояснити той відтінок зняковіння, який з'явився у голосі Бон-Бона, коли він відповідав на ремарку свого візитера — відтінок, який за інших обставин не відчувався би.

— Справді, сер, — промовив філософ, — справді... щиро кажучи... я усвідомлюю... хоча й доволі туманно... велику честь...

— О!.. А!.. Так!.. Прекрасно! — перервав Його Величність. — Не кажіть нічого більше! Я й так уже все зрозумів.

І слідом за цим він зняв свої зелені окуляри й, ретельно витерши скельця рукавом сюртука, поклав їх у кишеню.

Хоча Бон-Бон достатньо вже був здивований випадком з книгою, його зачудування тепер значно зросло від видовища, яке йому відкрилося. Звівши очі й піддаючись непереборному бажанню врешті дізнатися колір очей свого гостя, він виявив, що вони зовсім не чорні, як він очікував — і не сірі, як можна було припустити; і навіть не карі чи блакитні; і зовсім не жовті або червоні; вони також не пурпурові, не білі і не зелені; словом, вони не були жодного іншого кольору на небі вгорі, на землі внизу чи у воді під землею. Словом, Бон-Бон не лише чітко побачив, що Його Величність не має очей, але навіть не зміг помітити жодних ознак того, що вони коли-небудь існували в минулому, бо місце, на якому вони зазвичай бувають, змушений я сказати, було просто гладкою поверхнею.

Але не в характері нашого метафізика було уникати з'ясування природи таких дивних явищ — утім, відповідь Його Величності вирізнялась блискавичністю, гідністю та вичерпністю:

— Ах, очі! Мій любий Бон-Боне, то ви сказали: очі? Так, розумію! Ті сміховинні розповсюджені штампи дали вам хибне уявлення про мою зовнішність. Очі... а й справді! Очі, П'єре Бон-Бон, знаходяться в мене там, де їм і слід бути. Ви стверджуєте, що вони повинні бути на голові? Згоден — але на голові черв'яка. Так само, як і для вас ці оптичні прилади незамінні, однак запевняю, що мій зір проникливіший за ваш. Он там, в кутку, я бачу кішку — гарненьку кицю — погляньте-но на неї і поспостерігайте за нею як слід. Нуж-бо, Бон-Боне, чи бачите ви її думки і, я би навіть сказав — її поняття — і навіть роздуми — котрі виникають в її черепі? Отож бо й воно — не бачите! А вона ж думає, що ми захоплені довжиною її хвоста та глибиною мислення. Щойно вона дійшла висновку, що я — найвидатніший зі священнослужителів, а ви — нікчема серед метафізиків. Тож ви бачите, що я не такий вже й сліпий, однак для особи моєї професії такі очі, про які ви говорите, були би просто тягарем, який щомиті могли б проштрикнути рапірою чи піддіти

виделкою для підрум'янювання хлібців. Припускаю, що для вас ці оптичні пристрої можуть бути справді незамінними. Тож намагайтеся, мій любий Бон-Боне, якнайкраще ними користуватися; але мій зір — це душа.

• • •

Далі — у повній книжці «Золотий жук».
nashaknyga.com.ua